

Р.Р. АВГУСТИН, к.е.н., доцент,
Тернопільський національний економічний університет,
м. Тернопіль, Україна

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ТІНЬОВОГО СЕКТОРА ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ДЕРЖАВИ

В статті обґрунтовано сучасні підходи до вивчення залежностей економічного розвитку країни від виробничих факторів, нових технологій та інновацій, структурування та сегментування економічних відносин, включно з дослідженням взаємозв'язків тіньової економіки та якості інституцій. Змодельовано процес взаємозв'язку тіньового сектора та економічного зростання з використанням імітаційного підходу. Висвітлено наукову думку, щодо проблем взаємовпливу і взаємозв'язків тінізації економіки та економічної безпеки держави, а також передумов та основ стійкості і життєздатності соціально-економічних систем на етапі системного реформування національного господарства при переході від командно-адміністративного до ринкового типу господарювання. Автором запропоновано вважати, що задля забезпечення системності і комплексності, кількісного та якісного аналізу тінізації економічних відносин в залежності від поставлених перед дослідником цілей і завдань, а також поточної ринкової ситуації і можливостей доступу до інформації доцільно підбирати сукупність доступних і дієвих методів та формувати послідовність їх застосування.

Ключові слова: інституціональний механізм, тіньова економіка, тіньовий сектор, тінізація, економічне зростання, економічні відносини

В статье обоснована современные подходы к изучению зависимостей экономического развития страны от производственных факторов, новых технологий и инноваций, структурирования и сегментирования экономических отношений, включая исследование взаимосвязей теневой экономики и качества институтов. Смоделирован процесс взаимосвязи теневого сектора и экономического роста с использованием имитационного подхода. Освещена научная мысль по проблемам взаимовлияния и взаимосвязей теневизации экономики и экономической безопасности государства, а также предпосылок и основ устойчивости и жизнеспособности социально-экономических систем на этапе системного реформирования национального хозяйства при переходе от командно-административного к рыночному типу хозяйствования. Автором предложено считать, что для обеспечения системности и комплексности, количественного и каче-

ственного анализа теневизации экономических отношений в зависимости от поставленных перед исследователем целей и задач, а также текущей рыночной ситуации и возможностей доступа к информации целесообразно подбирать совокупность доступных и действенных методов и формировать последовательность их применения.

Ключевые слова: институциональный механизм, теневая экономика, теневой сектор, теневизация, экономический рост, экономические отношения

Регулювання економічного розвитку країни відбувається за рахунок стимулювання попиту чи пропозиції в офіційному секторі (залежно від еластичності попиту і пропозиції конкретної економічної системи) і таким чином знижує рівень тінізації шляхом її дестимулювання. При цьому ступінь впливу тіньового сектора на офіційний залежить від еластичності попиту та екзогенно заданої моделі максимізації економічного розвитку в контексті інституціональних змін.

Відомо, що взаємозв'язок між тіньовою економікою та соціально-економічним розвитком передбачає такі тенденції: довгострокова цінова еластичність попиту значно вища, ніж короткострокова; вищі у майбутньому ціни (так само як і в минулому) знижують поточне споживання; особи з нижчим доходом на зміни цін тіньових товарів реагують сильніше, ніж особи з вищим доходом, які при цьому більше враховують майбутні шкідливі наслідки; молоді сильніше реагують на зміну цін, порівняно з літніми людьми, оскільки у молодих навички раціональної поведінки слабші. Втім охарактеризовані залежності не враховують і позитивних елементів тінізації – скорочення безробіття, можливість для бізнесу поліпшити матеріально-технічну базу, зростання реального сектора економіки. В економічній теорії не згадується й про те, що нелегальна діяльність не продукує нових інституційних рішень з удосконалення системи регулювання економіки, а

© Р.Р. Августин, 2014

<http://www.elibrary.ru/issues.asp?id=37579>

<http://www.instud.net>, <http://www.nbu.gov.ua/>

лише призводить до посилення боротьби за розподіл існуючих ринків та ресурсів.

Все ж у довгостроковому періоді вплив тіньової економіки на суспільно-економічний розвиток є негативним. Найбільша шкода від тіньової економіки полягає в: 1) антисоціальному перерозподілі доходів на користь відносно лише окремих груп (бюрократів, тіньових підприємців, частково злочинного світу), що зменшує добробут суспільства загалом; 2) зниженні ефективності системи управління економікою. Все це підтверджує думку про важливість характеристики процесу формування інституціонального механізму регулювання тіньового сектора та економічного зростання держави.

Серед вітчизняних вчених, які зробили спробу розкрити та узагальнити окремі аспекти із даної проблематики варто відзначити Г. А. Агаркова [1], А. Г. Буховец [2], З. С. Варналія [9], О. В. Головченко [4], В. В. Засанського [5], В. І. Мельникову [7], Н. П. Наконечну [8], М. М. Туріянську [10], М. І. Флейчук [11] та ін. Проте, наукові праці згаданих нами вчених, торкаючись переважно окремих аспектів і найчастіше мають загально описовий характер щодо визначення орієнтирів дослідження понятійно-категорійного апарату у сфері інституціонального регулювання економічного зростання національного господарства.

Недостатня увага приділяється інституалізації процесів тіньових економічних відносин та їх розвитку до певних надмірних масштабів, включно з проникненням на всі рівні фінансово-економічних відносин, сфери життєдіяльності суспільства, структурні складові та компоненти соціально-економічного розвитку. Позаяк, існує необхідність врахування комплексу чинників і наслідків тінізації з врахуванням різних часових лагів, від яких залежить позитивний чи негативний вплив тіньового сектора на економічний розвиток і економічну безпеку держави.

Головною ціллю статті є обґрунтування економічних передумов формування інституціонального механізму регулювання впливу тінізації економіки на соціально-економічний розвиток, а також необхідного інструментарію для максимізації макроекономічних ефектів соціально-економічного розвитку залежно від типу та кон'юнктури економічної системи і цільових орієнтирів стратегічного розвитку країни.

Часто тіньова економіка та її сутнісні негативні наслідки розглядаються або як чинники короткострокового впливу, які вимагають

оперативної протидії, або як фактори, що в умовах недостатньої ефективності інституційного базису в короткостроковому періоді сприяють економічному зростанню. При цьому вважається, що тіньову економіку слід розглядати як позитивне явище: (1) «економічне масило» – стимули до ділової активності і суб'єкти господарювання можуть здійснювати діяльність у межах офіційної та неофіційної економіки; (2) соціальний амортизатор – приватні домогосподарства змінюють в межах тіньової економіки пропозицію праці і попит на товари, тому соціальні витрати стабілізаційної політики не настільки відчутні для держави; (3) вбудований стабілізатор – неофіційні доходи від тіньової економіки частково використовуються для купівлі товарів в офіційній економіці [11, с. 489-490].

Все ж у багатьох сучасних підходах до макроекономічного моделювання розвитку є продовження вивчення залежностей економічного розвитку країни від виробничих факторів, нових технологій та інновацій, структурування та сегментування економічних відносин, включно з дослідженням взаємозв'язків тіньової економіки та якості інституцій (табл. 1). Обґрунтування нових теоретико-прикладних положень державного регулювання проблем тінізації економіки, на нашу думку, має базуватися на вже отриманих результатах досліджень у цій сфері, зокрема, в межах фундаментальних теорій економічного зростання та інституціональних підходах до регулювання тіньових економічних відносин. Важливо переосмислити їх висновки з метою ідентифікації та узагальнення моделей тінізації економічних відносин.

Так, кожна компонента інституціонального механізму економічного зростання держави моделюється субмоделлю, структура якої подана на рис. 1. Основною ланкою субмоделі є обсяги залученого основного капіталу, який поповнюється за рахунок інвестицій власних коштів підприємств і зовнішніх джерел (іноземних інвестицій, бюджетних цільових інвестицій) і вибуває у відповідності з коефіцієнтом зносу. Обсяги основного капіталу та задіяної у виробництві робочої сили визначають виробничі потужності.

Попри це, попит на продукцію визначається двома складниками: (1) внутрішній, що залежить від темпів зростання валового регіонального продукту (ВРП) і середньої заробітної плати в регіоні, і (2) зовнішнім (експорт), що залежить від темпів зростання економік

країн-експортерів і курсу національної валюти. Частина продукції імпортується і також спрямовується на задоволення сукупного попиту.

Таблиця 1

Роль тіньової економіки в окремих теоріях економічного зростання

Представники теорій економічного зростання	Основні постулати щодо взаємовпливів між тіньовою економікою та соціально-економічним розвитком
А. Дрегер, Ф. Шнайдер	у державах з нижчим рівнем економічного розвитку, а у високорозвинених країнах – взаємозамінними, проте у будь якому випадку існує взаємозв'язок між тіньовою економікою, інституційним базисом та економічним зростанням
П. Моро	у дослідженнях впливу тінізації на економічне зростання різних країн доведено, що особливо згубним є вплив тінізації на економіку країн, що розвиваються
Дж. Бхагваті	щодо впливу динаміки обсягу контрабанди (як різновиду тіньової економіки) на економічне зростання, обґрунтовується висновок про те, що наслідки від збільшення обсягів контрабанди залежать від типу соціально-економічної системи. Зокрема, у постколоніальних економіках минулого сторіччя спостерігався деструктивніший вплив на економічне зростання, порівняно з економіками розвинених країн
Ф. Ларейн та Ж. Таварес	при дослідженні взаємозв'язку між прямими іноземними інвестиціями (ПІІ) та корупцією доведено, що збільшення обсягу ПІІ знижує рівень тінізації економіки й у подальшому, обумовлює економічне зростання
С. Джонсон, Д. Кауфманн, А. Шляйфер	виявлено, що зменшення надходжень до бюджету та зниження рівня правопорядку у перехідних економіках через збільшення частки тіньового сектора є передумовою сповільнення економічного зростання
В. Танзі, Х. Давуді	тіньова економіка деформує структуру державних видатків, призводить до істотного погіршення фізичної інфраструктури в економіці країни
Л. Нікіфоров, Т. Кузнецова, В. Фельзенбаум	пошук ренти як прояв тінізації шкодить демократичним принципам та руйнує державу
Ш. Вей	доведено негативний вплив тінізації на динаміку обсягів прямих зарубіжних інвестицій
С. Джонсон, Д. Кауфманн, П. Зоїдо-Лобатон	наголошується на деформаціях у структурному розвитку підприємництва і зростанні тіньової економіки внаслідок поширення корупції
Ю. Шараєв	надзвичайно важливе значення для економічного зростання має індекс політичної стабільності, що безпосередньо пов'язаний з рівнем тінізації. Таким чином, держава, дотримуючись „правил гри” та протидіючи тінізації в економіці та політиці ... безумовно сприяє довгостроковому економічному зростанню

Для деталізації формування ВРП (легальної та тіньової його компонент) в моделі виділені матеріальні витрати галузі, відрахування, а також тіньовий сектор у ВРП і заробітній платі. Таким чином, реальні ВРП регіону і середня заробітна плата включають офіційну та тіньову компоненти. Коефіцієнти тінізації розрізняються за видами діяльності, передбачається їх обернено пропорційна залежність від номінальних ставок основних податків і відрахувань.

Основними вихідними показниками моделі, що дозволяють оцінити ступінь досягнення цілей інституційно-регуляторної політики, є: валовий регіональний продукт на одну особу; темп зростання ВРП та ВВП; обсяг доходу місцевого і державного бюджетів, забезпечуваних економікою регіону; темп зростання обсягу реалізованої інноваційної продукції у провідних галузях; темп зростання інвестицій в основний капітал (рис. 2).

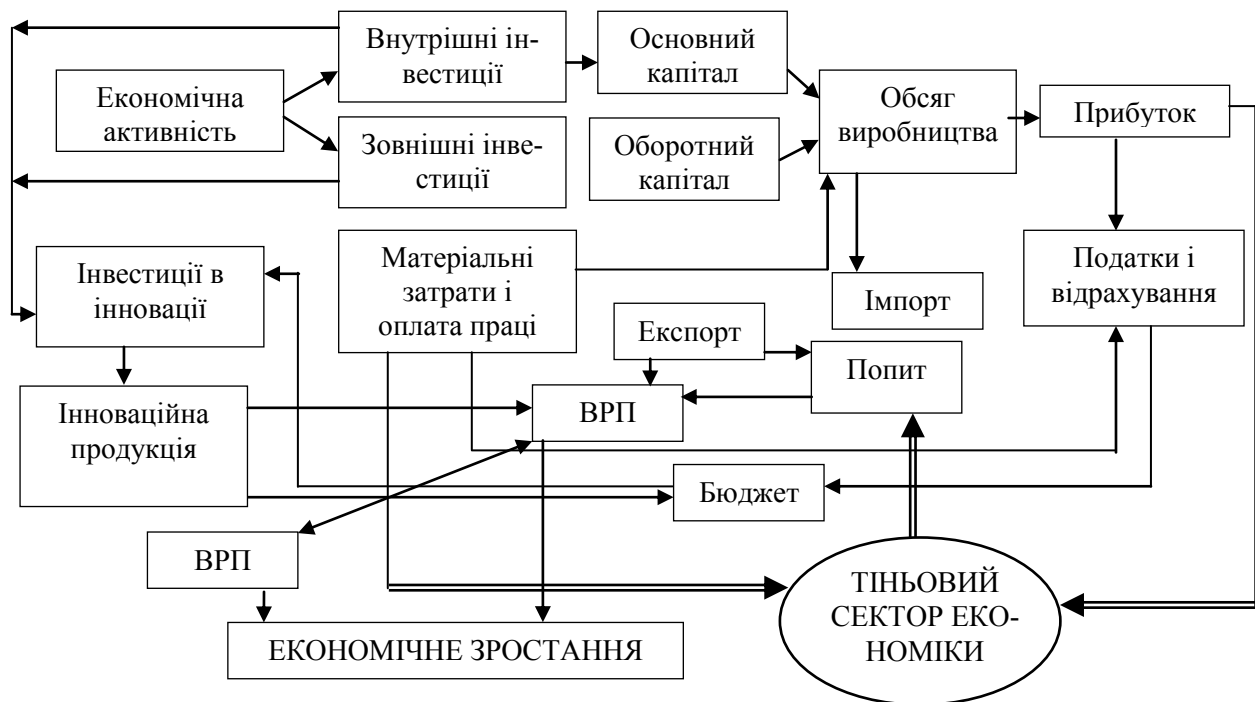

Рис. 1. Модель взаємозв'язку тіньового сектора та економічного зростання з використанням імітаційного підходу

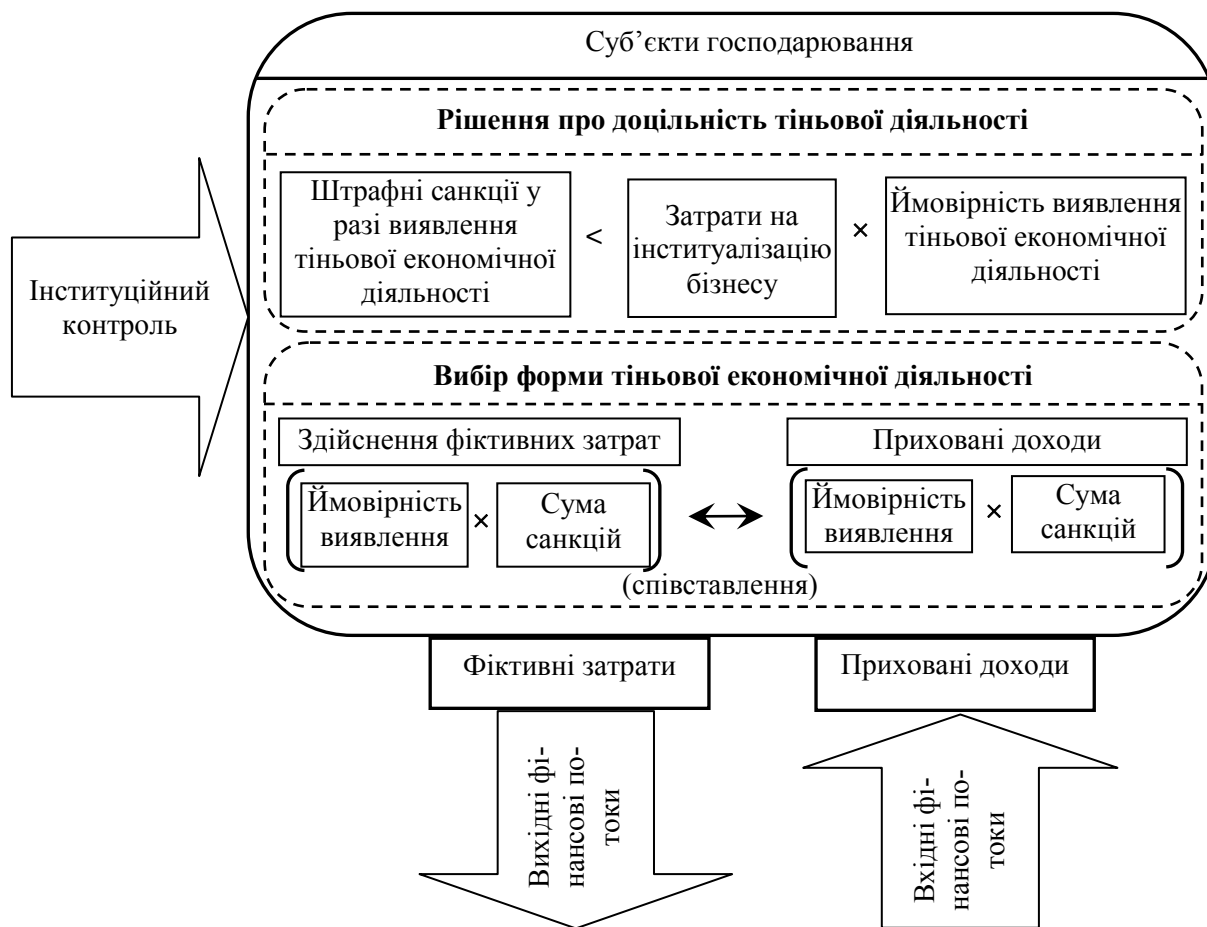

Рис. 2. Модель поведінки суб'єктів господарювання при виборі рішення про доцільність ведення тіньової економічної діяльності

Доцільність тіньової діяльності вимірюється обсягом надприбутків, що виникли в результаті застосування тіньових методів здійснення господарської діяльності. Величина потенційних податкових втрат, а відтак потенціалу економічного зростання національної економіки – це сума податків, яку слід було б сплатити з прихованого обороту [1, с. 2-3].

Для моделювання взаємозв'язку тіньової економіки та економічного зростання доцільно також застосовувати математичну модель формування та функціонування тіньового ринку, що використовує квантово-механічний підхід. Використання математичних моделей, в основі яких лежать квантово-механічні уявлення, дозволяє, на наш погляд, по-іншому представити механізми, що лежать в основі деяких (у тому числі й тіньових) економічних процесів.

Розглянемо механізм формування рівноважної ціни тіньового ринку в рамках квантово-механічного підходу. Нехай, як звичайно, $D=D(p)$ і $S=S(p)$ – функції пропозиції та попиту відповідно, p – ціна товару. Очевидно, що розглядати окремо функції $D(p)$ і $S(p)$ не має сенсу – не існує пропозиції без попиту, так са-

мо, як і не виникає попиту без пропозиції. Тому в якості потенціалу офіційної економіки пропонується взяти функцію $U(p)=-S(p)*D(p)+U_0$, де значення U_0 вибирається з умов збігу вершини параболи потенціалу $U(p)$ і точки перетину ліній $D(p)$ і $S(p)$.

Графічне представлення всіх залежностей можна бачити на рис. 3. Процес формування рівноважної ціни представлено як рух об'єктів (матеріальних точок) одиничної маси в полі потенціалу, що описується рівнянням типу рівняння Шредінгера [3, с. 42].

Положення точок на площині у вибраній системі координат визначає обсяги угод (реальні або передбачувані) при заданій ціні. Якщо розподіл об'єктів, в даному випадку – кількість угод на ринку (офіційному та тіньовому), підпорядковане класичним законам, то характер руху наступний: здійснюючи коливання стінок параболи, об'єкти, в кінцевому результаті, прийдуть до точки рівноважної ціни p_0 приблизно так само, як і у випадку «павутинної» моделі (наприклад, [6, с. 884]).

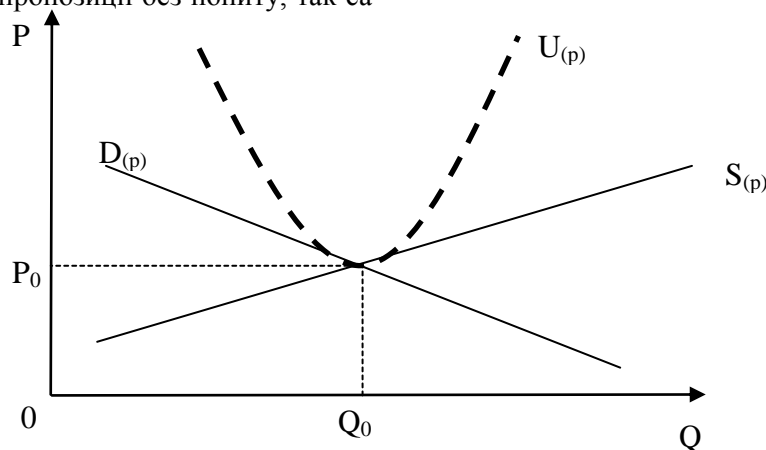

Рис. 3. Визначення кон'юнктури тіньового ринку та виробничих потужностей офіційної економіки

Тепер розглянемо поведінку того ж суб'єкта тіньового ринку, але вже в умовах квантово-механічного підходу. У цьому випадку приходимо до моделі так званого гармонійного осцилятора. Це завдання має точне аналі-

$$E_0 = \frac{1}{2} C; \quad E_1 = \frac{3}{2} C; \quad E_2 = \frac{5}{2} C; \dots \quad (1)$$

а власні функції:

$$\psi_0 = B_0 e^{-\frac{1}{2}\xi^2}; \quad \psi_1 = B_1 2\xi e^{-\frac{1}{2}\xi^2}; \quad \psi_2 = B_2 (4\xi^2 - 2) e^{-\frac{1}{2}\xi^2}, \dots \quad (2)$$

де C – константа квантування, яку можна визначити як мінімальну кількість угод, що

фіксується на тіньовому ринку. У нашому випадку – максимізація економічного розвитку (формули (1), (2)):

фіксується на тіньовому ринку.

У нашому прикладі припустимо $C=1$, а

$\xi = \frac{P - P_0}{P_0}$ – нова введена змінна. У цьому ви-

падку рішення в системі координат представлено на рис. 4 [2, с. 46].

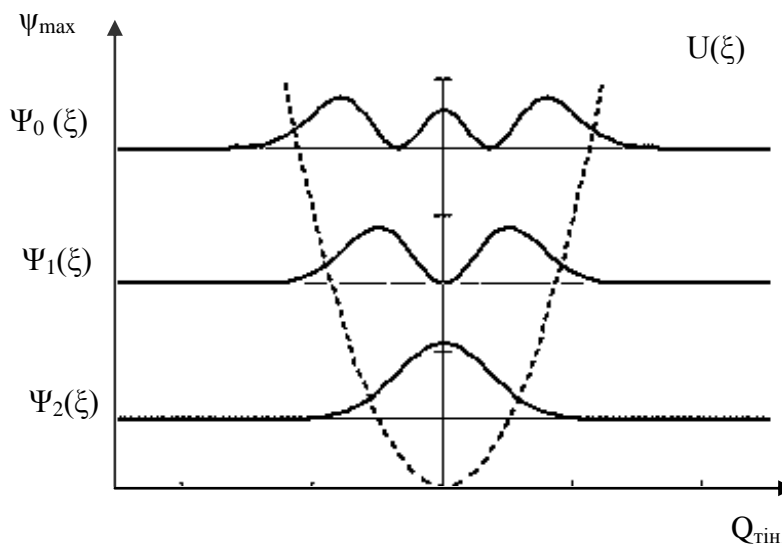

Рис. 4. Розподіл рівноважних цін на ринку в квантово-механічній моделі

З рис. 4 видно, що на тіньовому ринку будуть здійснені угоди, причому щільність розподілу ціни буде мати вигляд, зображений графіком функції $\Psi_0(\xi)$. Нагадаємо, що $\Psi_0(\xi)$ позначає квадрат модуля першої власної функції $\psi_0(\xi)$ розглянутого стаціонарного рівняння, тобто $\Psi_0(\xi) = |\psi_0(\xi)|^2$.

У цьому випадку можна стверджувати, що існуватиме середня ціна угод, але вона не буде зафіксованою, а буде піддана, як це і буває в реальній ситуації, деяким коливанням. Загалом, в межах запропонованого підходу рівноважну ціну слід розглядати як випадкову величину, що має щільність розподілу $\Psi_0(\xi)$ і математичне сподівання p_0 . Обсяг угод буде визначатися значенням E_0 . У випадку, якщо угод буде здійснено більше, – E_1 , розподіл ціни угод буде мати вигляд $\Psi_1(\xi)$, і середнє значення ціни p_0 зберігається. Аналогічно можемо припустити існування випадку, відповідного значенню обсягу угод E_2 і розподілу цін $\Psi_2(\xi)$.

Реальний стан справ представлено опуклою лінійною комбінацією всіх цих можливих ситуацій. На наш погляд, такий опис функціонування тіньового ринку є більш реалістичним, ніж у випадку павутинної моделі, коли розглядаються фіксовані обсяги угод за фіксованою рівноважною ціною. Таким чином можемо

стверджувати, що ступінь впливу тіньового сектора на офіційний залежить від еластичності попиту та екзогенно заданої моделі максимізації економічного розвитку. В умовах посттрансформаційного етапу розвитку (зокрема, в Україні) така модель не сформована, тому доцільніше застосовувати методики нечіткої логіки.

Багато уваги проблемам взаємовпливу і взаємозв'язків тінізації економіки та економічної безпеки держави приділено в дослідженнях науковців, які займалися вивченням передумов та основ стійкості і життєздатності соціально-економічних систем на етапі системного реформування національного господарства при переході від командно-адміністративного до ринкового типу господарювання.

Так, Н. Наконечна, досліджуючи фінансовий сектор на міжнародному та національному рівні, вказує на «відмивання коштів» як одну з найбільших проблем тінізації економіки. Найчастіше для «відмивання» коштів використовуються кредитні та фінансові установи нерозвинених країн, де законодавство з боротьби з легалізацією коштів, отриманих злочинним шляхом, працює лише формально або взагалі відсутнє. Нелегальні фінанси вкладаються в депозити, цінні папери і страхові поліси.

Способами вивозу капіталу науковець називає: фізичне переміщення готівки за кордон; укладання зовнішньоекономічних контрактів з імпорту товарів, послуг, прав інтелекту-

альної власності; використання схем із залученням офшорних компаній [8, с. 42]. Як наслідок, для країн, що перебувають на пост-трансформаційному етапі розвитку, загальнодержавного характеру набули проблеми, пов'язані з «відмиванням» коштів через офшорні зони та незаконна компенсація відшкодуванням ПДВ [5].

«Відмивання» коштів як вид тіньової та протизаконної діяльності можна розглядати як злочинну діяльність міжнародного масштабу, оскільки при цьому задіяними є компанії з різних країн. Водночас вона належить і до національного виміру, оскільки завдає шкоди та фінансових збитків національній економіці. О. Головченко, навпаки, відносить «відхід в офшорну зону» видом тіньової економічної діяльності у сфері виробництва. Серед інших видів нелегальної діяльності за цією класифікаційною ознакою автор виокремлює: фальсифікацію продукції; переведення прибутку за кордон; підкуп чиновників для отримання держзамовлень; штучне банкрутство; бартерні операції; використання праці нелегальних мігрантів; затримку заробітної плати [4, с. 50].

М. Туріяньська, характеризуючи протиправну діяльність через «відмивання» коштів, вказує на три стадії цього процесу (розміщення, розшарування, інтеграція) [10, с. 160], виокремлюючи такі найкритичніші дії: обмін банкнот малої номінальної вартості на більшу; шахрайство з використанням підставних осіб і фірм; залякування, підкуп працівників банківських установ, які відповідають за ідентифікацію клієнтів; підробка документів для приховування джерела походження або місцезнаходження грошей; переказ грошових коштів у банківські чеки, цінні папери, облігації на пред'явника, за якого купівля здійснюється на меншу суму, ніж та, за якою потрібно ідентифікувати клієнта («серфінг»); здійснення кількох платежів невеликими сумами на один банківський рахунок; створення власних фіктивних фірм, які декларують «брудні» гроші як легальну виручку; використання підприємств із великими обсягами обігу готівки, додаючи «брудні» гроші до легальної виручки.

З. Варналій [9, с. 17-20] наводять такий перелік: тіньова підприємницька діяльність (діяльність на «чорних» ринках і монополія кримінального чорного ринку); рекет як складова мафіозного угруповання; організована злочинність (використання послуг організованої злочинності при створенні картелів, обман (введення в оману) в організованій злочиннос-

ті); виробництво та обіг заборонених груп товарів – наркотики, зброя, радіоактивні відходи; використання організованою злочинністю «легальних» послуг; підкуп (корумпування) організованою злочинністю поліції та політиків.

В. Мельникова до тіньової діяльності відносить (1) хабарництво; (2) шахрайські способи одержання грошей незаконне виробництво й збут товарів і послуг; (3) виробництво зброї, наркотиків, контрабанду; (4) діяльність осіб, що не мають юридичного права займатися цим видом діяльності (лікарі, адвокати, які практикують без ліцензії) [7].

Отже, доцільно зробити висновок про напрацювання в процесі еволюції наукових поглядів зарубіжних та вітчизняних дослідників на сутність, джерела формування і проблеми тінізації економіки доволі великої кількості дієвих методичних підходів і методів оцінювання її рівня та обсягів. Втім кожен з них характеризується власними особливостями відносно застосування, інформаційно-аналітичного забезпечення, організації дослідження і т. д., перевагами і недоліками.

Саме тому задля забезпечення системності і комплексності, кількісного та якісного аналізу тінізації економічних відносин в залежності від поставлених перед дослідником цілей і завдань, а також поточної ринкової ситуації і можливостей доступу до інформації доцільно підбирати сукупність доступних і дієвих методів та формувати послідовність їх застосування. При цьому важливо не лише визначити числове значення рівня тінізації, але й встановити напрями та міру впливу (негативного і позитивного) цього явища на розвиток національного господарства, формування системи економічної безпеки держави і раціональних структурних співвідношень її соціально-економічного розвитку, що своєю чергою потребує більш глибокої типологізацію тіньових дій та є предметом наступного підрозділу дослідження.

У випадку тіньової діяльності, яка здійснюється колективно та неодноразово, вона переходить у категорію організованої злочинної діяльності. Нагромаджені тіньові кошти потребують інфільтрації в офіційний обіг, що дало б змогу мінімізувати ризик викриття тіньової діяльності правоохоронними чи контролюючими органами.

Такий процес циклічний. У його межах відбувається створення і використання тіньового доходу від іллегальної економічної діяльності (рис. 5).

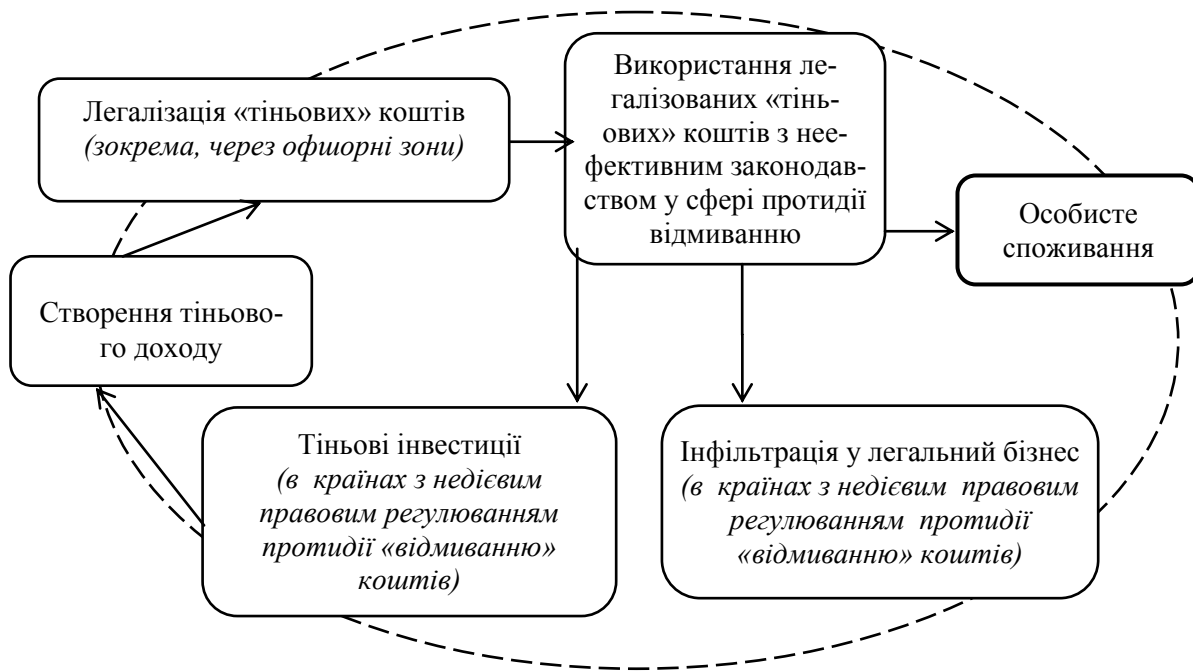

Рис. 5. Структура тіньового економічного циклу

Потреба інфільтрації тіньових коштів виникає у випадку їх збільшення до значних обсягів. Способом приховування коштів нелегального походження є їх легалізація через фінансові операції задля «перетворення» незаконно отриманих коштів у легальні активи.

Останнім часом утвердилася практика використання у цих цілях офшорних зон, оскільки такі операції забезпечують достатній рівень таємності джерела походження коштів і їх власників.

Після легалізації відбувається використання коштів у (1) тіньовому інвестуванні (легалізовані кошти, одержані нелегально, використовуються для відновлення або розширення тіньової економічної діяльності); (2) особистому споживанні; (3) законному бізнесі (прямі і портфельні інвестиції у легальний сектор економіки). Здійснення тіньового інвестування та інфільтрація в легальний бізнес, в основному, відбувається в країнах, де законодавство з протидії відмиванню «брудних» коштів мало ефективне.

Розвиваючи тезу про т. зв. «втрачений момент» щодо формування ефективної системи протидії розвитку процесів тінізації національного господарства і її проникнення в усі без виключення сфери суспільного життя в період переходу до ринкової системи господарювання (адже за планової економіки були розвиненими здебільшого більш примітивні форми

тіньових відносин, як от – виробництво та продаж продукції, що не враховується плановими завданнями або матеріальних ресурсів, зекономлених понад офіційні норми використання сировини і матеріалів, надання за неофіційну плату послуг, пов'язаних зі сприянням у вирішенні певних питань чи з валютними операціями), потрібно наголосити, що вона концептуально призводить до різкого загострення проблем у таких сферах, як податкова та бюджетна, макроекономічна, грошово-кредитна, інституціонально-структурна, інвестиційна, а також щодо забезпечення конкуренції та ефективного функціонування ринкових механізмів, зайнятості, відтворення робочої сили і продуктивності праці у базових видах економічної діяльності.

Так, щодо податкової та бюджетної сфер, то зменшення податкової бази та уникнення таким чином сплати частини податків або ухилення від оподаткування мають негативним наслідком, по-перше, недоотримання державним і місцевими бюджетами коштів, що могли б скеровуватися на фінансування соціальних програм, а також проектів організаційно-економічного і фінансово-інвестиційного стимулювання розвитку економічної, соціальної та суспільної сфер; по-друге, що більш загрозливо, – викривлення конкурентного середовища, адже суб'єкти господарювання, яким вдається «оптимізувати» податки, одержують

значимі фінансово-економічні та матеріальні переваги. Відтак, тінізація у податковій і бюджетній сферах негативно позначається передусім на соціальній, макроекономічній, фінансовій та техніко-технологічній складових безпеки національної економіки.

Іншою доволі суттєвою та реальною загрозою макроекономічної складової безпеки, обумовленої масштабною тінізацією національного господарства на посттрансформаційному етапі його розвитку, на думку автора, є спотворення реального стану макроекономічної ситуації в державі та, що ще гірше, – у просторово-структурному аспекті. До прикладу, бюджетна фінансово-інвестиційна підтримка може скеровуватися у види економічної діяльності, галузі чи сектори, які за офіційними даними відстають в економічному розвитку або найгірше забезпечені матеріально-технічними чи інвестиційними ресурсами, хоча із урахуванням тінізації ситуація може бути абсолютно протилежною. Інший варіант: надаючи податкові та інші преференції чи стимулюючи попит на продукцію галузей, де спостерігається спад офіційного виробництва, держава таким чином може обумовити «перегрів» економіки, який у подальшому буде супроводжуватися зростанням темпів інфляції, які у подальшому можуть дестабілізацією ситуації у більш збалансованих за попитом і пропозицією секторах національного господарства.

Необліковувана діяльність призводить і до негативних інституціонально-структурних зрушень, причому як ідентифікованих, так і ні. До таких, що підлягають обліку, але чинять негативний вплив на структуру національного господарства, віднесемо погіршення інвестиційного середовища та перетікання капіталу у не інвестиційно-інноваційний сектор (адже через наявність тіньових схем, які дозволяють отримати конкурентні переваги або вищу ефективність інвестиційних внесків недобросовісних суб'єктів, зростають інвестиційні ризики); більша активність щодо розвитку торгово-посередницького та фінансового сектору (через вищу ділову активність і прибутковість) на противагу розвитку реального сектору економіки; погіршення співвідношення між легальним і кримінальним секторами, а також зростання обсягів виробництва і збуту незаконних товарів; обмежену роль сектору малого підприємництва в економіці (через вищу прозорість функціонування та нижчу схильність до масштабної тінізації, особливо застосування офшорних схем мінімізації податкових платежів).

Ще більш негативний вплив чинить на конкуренцію та на легальний бізнес організована злочинність і кримінальна економічна діяльність. Дії таких суб'єктів спрямовані або на тиск на суб'єкти господарювання з метою отримання частки в капіталі чи плати за т. зв. «кришування» (що збільшує витратомісткість легального господарювання, ускладнює організацію бізнес-процесів, демотивує до їх розширення), або на встановлення монопольного контролю над сферами бізнесу чи цільовими ринковими сегментами (що призводить до необґрунтованого завищення цін при невисокій якості товарів і послуг (це особливо характерно для сфери послуг країн з транзитивною економікою)), або на просування і збут заборонених товарів (робіт, послуг), які чинять здебільшого негативний вплив на суспільний розвиток (зброя, наркотичні та психотропні речовини, аудіо та відеопродукція тощо). Негативний вплив чиниться й у разі порушення законодавства про інтелектуальну власність. Відповідно, ці загрози знижують рівень інтелектуальної, трудоворесурсної, соціальної, демографічної та інших складових економічної безпеки держави.

Дестабілізуючу дію на систему забезпечення соціальної безпеки та безпеки ринку праці має тіньова зайнятість. Попри її відому позитивну роль щодо часткового компенсування проблем обмеженої трудонадлишкової кон'юнктури і високого оподаткування заробітної плати прихована зайнятість позбавляє працівників більшості гарантій і засобів соціального страхування, підтримки та допомоги, позбавляє можливостей правового вирішення питань виробничого травматизму, незадовільних умов праці, примусової зайнятості тощо.

Тінізація ринку праці призводить до деформації системи розподілу та організації праці, професійно-кваліфікаційної підготовки, формування, розвитку та ефективного використання трудового потенціалу, а це питання інтелектуально-кадрового забезпечення та продуктивності праці, отже – реальна загроза виробничій та макроекономічній безпеці держави.

Очевидно, що за суб'єктами тінізації можна виокремити такі загрози безпеці держави, як корупція влади та монополізація державного ресурсу і апарату, використання їх в цілях конкуренції, зростання вартості та погіршення якості отриманих населенням соціальних послуг, використання владного апарату та судової системи в цілях неправомірного захоплення бізнесу та майна, приховування від сис-

теми державного нагляду і контролю значної частини економічних відносин та бізнес-операцій економічних агентів, зниження прозорості та втрата дієвості організацій громадянського суспільства, зниження ефективності господарювання в малому бізнесі через збереження практики дрібнотоварного виробництва, закритості в межах підсобних домашніх господарств. Ці чинники дестабілюють передусім макроекономічну та бюджетну складові безпеки, адже призводять до нераціонального використання бюджетних коштів та обмежених ресурсів розвитку національного господарства, а також формують передумови до погіршення характеристик розвитку грошового ринку, стимулювання інфляційних процесів, зниження рівня виробничої та соціальної складових економічної безпеки держави.

Необліковувана діяльність призводить і до негативних інституціонально-структурних зрушень, причому як ідентифікованих, так і ні. До таких, що підлягають обліку, але чинять негативний вплив на структуру національного господарства, віднесемо погіршення інвестиційного середовища та перетікання капіталу у не інвестиційно-інноваційний сектор (адже через наявність тіньових схем, які дозволяють отримати конкурентні переваги або вищу ефективність інвестиційних внесків недобросовісних суб'єктів, зростають інвестиційні ризики); більша активність щодо розвитку торговельно-посередницького та фінансового сектору (через вищу ділову активність і прибутковість) на противагу розвитку реального сектору економіки; погіршення співвідношення між легальним і кримінальним секторами, а також зростання обсягів виробництва і збуту незаконних товарів; обмежену роль сектору малого підприємництва в економіці (через вищу прозорість функціонування та нижчу схильність до масштабної тінізації, особливо застосування офшорних схем мінімізації податкових платежів).

Подальші дослідження повинні бути направлені на опрацювання та вивчення міжнародного досвіду регулювання тих, чи інших процесів і явищ, які завжди корисні та мають і теоретичне і прикладне значення. Це дозволить (1) ідентифікувати сукупність суб'єктів та об'єктів управління, (2) усвідомити мету, головні цілі та якнайширший перелік застосовуваних методів, механізмів, інструментів та засобів, (3) побачити доцільність, особливості та результати політики, (4) прогнозувати наслідки і перспективи регулювання вітчизняної економіки, (5) більш системно підійти до дер-

жавного управління.

Література

1. Агарков Г.А. Моделирование поведения хозяйствующего субъекта в условиях теневой экономической деятельности // Г. А. Агарков, А. С. Найденов, А. Е. Чусова. – Екатеринбург: Институт Экономики УрО РАН, 2012. – 56 с.
2. Буховец А. Г. Моделирование теневой экономической деятельности / А. Г. Буховец // Дифференциальные уравнения – Научный журнал. – Рязань. – 2006. – № 11. – С.45-49.
3. Буховец А. Г. Модель классификационной задачи / А. Г. Буховец // Вестник. Научно-технический журнал Воронежского государственного технического университета. – Воронеж, 2002. – С. 40-45.
4. Головченко О. Причини виникнення і шляхи подолання тіньових економічних відносин в економіці України / О. Головченко // Аграрний вісник Причорномор'я. Економічні Науки. – 2012. – № 65. – С. 47-51.
5. Засанський В. В. Механізми управління детінізацією економіки України у трансформаційний період (фінансово-кредитний аспект) [Текст]: дис. д-ра екон. наук: 08.02.03 / В. В. Засанський; Національний технічний ун-т України «КПІ». – К., 2003. – 407 с.
6. Маслов В. П. Экономическая физика и квантовая статистика / В. П. Маслов // Математические заметки. – 2002, – Т.72, Вып. 6. – С.883-891.
7. Мельникова В. І. Національна економіка / В. І. Мельникова, О. П. Мельникова, Т. В. Сидярук, І. Ю. Тур, Г. М. Шведова. – К.: ЦУЛ, 2011. – 248 с.
8. Наконечна Н. Фінансовий контролінг в системі зміцнення економічної безпеки держави/ Н. Наконечна, М. Флейчук, У. Щурко. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 260 с.
9. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.
10. Туріянська М. М. Тіньова економіка і національна безпека України / М. М. Туріянська // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2005. – № 97. – С. 156-163.
11. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М. І. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с.

Статья поступила в редакцию 08.01.2014